

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Людмила МОТОХНЮК

Copyright © 2006

Постановка проблеми. Входження України у світове співтовариство, зростання туризму, ділових стосунків, товарообміну вимагають впорядкування, покращення технічного забезпечення її державних кордонів, підвищення професіоналізму інженерних кадрів Державної Прикордонної служби. Саме тому удосконалення професійної підготовки курсантів-інженерів Національної академії Державної Прикордонної служби України (НАДПСУ), формування у них психологічної готовності до виконання службових обов'язків є актуальною науково-прикладною проблемою психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень і публікацій засвідчив, що проблема психологічної готовності особистості до професійної діяльності розглядається науковцями досить неоднозначно. А психологічній готовності до профдіяльності саме курсантів-прикордонників інженерного напрямку уваги майже не приділяв ніхто із науковців. Окремі аспекти її формування у курсантів подані в роботах Л.В. Боровик [1], В.П. Булатова [2], а деякі питання інженерної діяльності особистості висвітлені у публікаціях В.Ф. Венда [3], Д.А. Ошаніна [9], В.А. Ядова [11], С.А. Кугеля та І.П. Яковлева [12].

Ключові слова: *особистість, професійна діяльність, інженер-прикордонник, психологічна готовність, професійно важливі риси.*

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. *Метою* даної публікації є теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності особистості до професійної діяльності в ролі інженера-прикордонника.

Загалом дослідження психологічної готовності людини до діяльності узагальнені в роботах М.І. Дьяченка й Л.А. Кандибовича [6]. Вони розглядали широке коло проблем, пов'язаних з формуванням довготривалої та ситуативної готовностей особистості і визначали таку готовність як цілеспрямоване прагнення особистості, котре виникає у процесі всебічної підготовки і є результатом розвитку особистості, яка оволоділа професією, особливостями певної діяльності. Автори стверджують, що довгострокова готовність – це стійка особистісна характеристика, “істотна передумова успішної діяльності”. Її структура охоплює такі елементи: а) позитивне ставлення до діяльності, професії; б) адекватні вимогам діяльності, професії риси характеру, здібності, темперамент, мотивація; в) потрібні вміння, навички, знання, норми, цінності; г) стійкі, професійно важливі особливості сприйняття, уваги, емоційних і вольових процесів. Психологічна готовність курсантів до майбутньої інженерної діяльності на кордоні розглядається нами як довготривала, стабільна.

У процесі аналізу наукової літератури виявлено, що К.К. Платонов [10] виділяє три значення готовності особистості до діяльності, праці: по-перше, – це готовність як результат трудового виховання, котра виявляється у бажанні трудитися, а також усвідомлення потреби брати участь у спільній трудовій діяльності; по-друге, – це готовність до певної праці, яка є професія і водночас результат профнавчання, виховання й соціальної зрілості особистості; по-третє, – це готовність до праці як результат психологічної підготовки та внутрішньої мобілізації.

Готовність у конкретній діяльності – це передусім інтенсивна перебудова наявного рівня професіоналізму в напрямку його вдосконалення. Звідси готовність до професійної діяльності на кордоні – характеристика психологічних можливостей курсанта, котрі розвиваються, зважаючи на рівень його психосоціального розвитку. Вона, незалежно від виду діяльності, формується на всіх етапах професійного становлення, є умовою й засобом організації резерву активності особистості, утверджується як її інтегральна властивість чи підсумок у розвитку індивідуального світу Я.

Психологічна готовність, на думку А.К. Гранцева [4], успішно розвивається відповідними психодідактичними умовами, які активізують настановлення і прагнення особистості до певної діяльності. Зокрема, інженерна діяльність у своїй основі є творчою. У зв'язку з цим А.А. Деркач [5] виділяє такі умови формування готовності до творчої праці: а) самостійність і критичне освоєння культури; б) активна участь у вирішенні суспільно значущих завдань; в) спеціальний розвиток творчого потенціалу особистості, передусім її психічних процесів.

Державна прикордонна служба – один з різновидів державної діяльності. Під психологічною готовністю кадрів державної служби до діяльності С.М. Кучеренко [7] розуміє складне комплексне психічне утворення, системну єдність функціональних, операційних й особистісних компонентів, що мають динамічну структуру та взаємні функціональні залежності. До структури такої готовності щонайперше належать мотиви профдіяльності та установки, знання, уміння й навички, норми, а також певні особистісні риси.

Державна прикордонна служба України – це винятково значуща у соціальному та національному вимірах діяльність. За звичайних умов роботу прикордонників умовно можна розподілити на навчально-бойову та службово-бойову. На це вказують і військові психологи [1; 5; 7]. Метою навчально-бойової підготовки військовослужбовців є виконання завдань службово-бойової діяльності. За своїм змістом вона являє собою складну багаторівневу системну діяльність, яка охоплює такі більш прості його види, як навчальна робота, діяльність з охорони кордону, служба у внутрішньому наряді, караульна служба, ремонт та обслуговування бойової техніки і зброї, господарська діяльність, робота із самообслуговування тощо.

Нами проведений аналіз навчальної діяльності курсантів НАДПСУ – майбутніх інженерів. Вона спрямована на привласнення на 1–2-му курсах знань і вироблення умінь та навичок із загальноосвітніх та гуманітарних базових дисциплін, перш за все з математики, фізики, матеріалознавства, опору матеріалів, електротехніки та ін. На їх засадах на старших курсах організується оволодіння основами змісту і способами транспортних перевезень, економіки експлуатації та військового ремонту техніки у Прикордонних військах, організації економної роботи у військовій частині щодо експлуатації та ремонту автомобільної техніки, передислокації, техніко-економічних показників технічного стану та роботи автомобільного транспорту, використання основних виробничих фондів та обігових засобів військової частини, економіки її матеріально-технічного забезпечення, зниження витрат на експлуатацію і військовий ремонт автомобільної техніки тощо.

Інженер-прикордонник повинен також добре володіти основами організації інженерного та інженерно-технічного забезпечення охорони державного кордону на ділянці прикордонного загону, вміти повно застосовувати технічні засоби спостереження за нею. Він має бути добре обізнаним в основних видах технічного арсеналу частин та підрозділів (танко-технічного, артилерійсько-технічного та ін.). За змістом це передбачає знання всього комплексу спеціалізованого технічного забезпечення, особливостей експлуатації бронетанкового озброєння та техніки при веденні бойових дій, методик планування ремонту бронетанкових машин при веденні бойових дій та їх евакуації, схем укомплектування бронетанковим майном частин та підрозділів прикордонного загону, загальних положень з артилерійсько-технічного супроводу, системи забезпечення військ ракетно-артилерійським озброєнням та боеприпасами та ін.

Психологічний аналіз сучасної діяльності прикордонника свідчить, що вона може бути подана як життєдіяльність людини за особливих, більш екстремальних порівняно з діяльністю її в багатьох інших сферах, умов існування. Це суворо нормована, регламентована і контрольована спільна діяльність складних завдань, структури, змісту, засобів. Вона відбувається за певних моральних, соціальних, часових, просторових та інших обмежень. У самій службі жорстко і нормативно врегульовані

формальні стосунки. До того ж службовці не мають права бути членами будь-яких партій, не можуть брати участі у роботі різних масових зібрань, організацій, товариств.

Зміст поняття “психологічна готовність” у сучасній науковій літературі трактується досить широко, а тому, зважаючи на предмет нашого дослідження, потрібна його конкретизація, виділення в ньому значущих для діяльності військового інженера аспектів.

Передусім треба з'ясувати, які вимоги ставить подібна аналізована діяльність до рис, властивостей особистості. Ці вимоги, на думку Є.Є. Смирнової [8], мають бути подані в так званій моделі діяльності фахівця, зорієнтованій “на вивчення сфери діяльності випускників даного профілю, на опис умов їхньої праці, потрібних знань і вмінь, навичок та рис”. Ця модель, крім того, повинна дати відповідь на питання, що потрібно випускникові ВНЗ чи ВВНЗ для його успішного функціонування як фахівця у майбутньому. Основою для побудови такої моделі, на наш погляд, є відповідна освітньо-кваліфікаційна характеристика. ОКХ – це державний нормативний документ, що узагальнює та систематизує певний фрагмент змісту освіти, тобто вона відображає мету освітньої та професійної підготовки, визначає місце військового фахівця в ДПС України та описує вимоги до його компетентності, інших соціально важливих властивостей і рис особистості. Інакше кажучи, ОКХ – це складова галузевого сегмента державних стандартів вищої освіти, у якому узагальнені вимоги з боку держави та замовників до змісту освіти й навчання фахівців. Отожбо вона відображає соціальне замовлення на підготовку військових фахівців з урахуванням аналізу змісту, обсягу та форм їхньої професійної діяльності.

Загалом зміст вмінь, норм і навичок, котрими повинні оволодіти майбутні прикордонні інженери наступний: проводити заходи з підтримання постійної бойової готовності та злагодженості підрозділу; здійснювати морально-психологічну підготовку особового складу підрозділу до виконання бойових завдань; підтримувати озброєння і техніку підрозділу в постійній бойовій готовності до застосування за призначенням; здійснювати заходи з відмобілізування підрозділу; переводити підрозділ на різні ступені бойової готовності. Ось

чому система основних вимог до властивостей і рис випускника ВВНЗ як особистості подається у вигляді переліку його спроможностей вирішувати відповідні проблеми й завдання соціальної діяльності, що конкретизуються у сукупності вищеперерахованих умінь.

У зв'язку з цими вимогами природно, що кандидати до вступу у НАДПСУ проходять професійний і суто психологічний відбір, де оцінюється ступінь відповідності їхніх особистих рис до вимог, які ставить перед ними майбутня професія, а в підсумку визначається придатність кожного до навчання у ВВНЗ і служби в цілому. В аналізованому контексті психологічну готовність до профдіяльності як істотну передумову цілеспрямованої життєактивності, що дозволяє особистості успішно виконувати певні професійні обов'язки, використовуючи при цьому наявний досвід, знання, особистісні риси, навички зміни поведінкових стратегій у непередбачених ситуаціях, можна подати у вигляді стійкої структурної характеристики особистості:

1) позитивне ставлення до обраної професії, котре підтверджують індикатори мотиваційно-ціннісного компонента діяльності (мотиви вибору професії, потреба успішно вирішувати професійні завдання, інтерес до процесу їх вирішення, прагнення домогтися успіху й показати себе із кращої сторони й т.п.);

2) потрібні знання – високорозвинений когнітивний компонент (розуміння професійних завдань, оцінка їхньої значущості, знання способів, методів і засобів їх розв'язання, усвідомлення ймовірних змін у профдіяльності та ін.);

3) адекватні вимогам професії риси характеру, здібності, особливості сприйняття, мислення, емоційних і вольових процесів, тобто наявність операційно-діяльнісного компонента професійної готовності.

Сукупність зазначених трьох складових психологічної готовності особистості до професійної діяльності підвищує потенційну можливість майбутнього фахівця досягнути високих результатів в обраній професії. Ця номенклатура вимог, звісно, є певним еталоном для курсантів, щонайперше в аспекті розвитку кращих рис майбутнього інженера-прикордонника під час навчально-виховного процесу в НАДПСУ. Зважаючи на сказане, нами запропонована відповідна модель психологічної готовності курсантів до профдіяльності як кваліфікованого

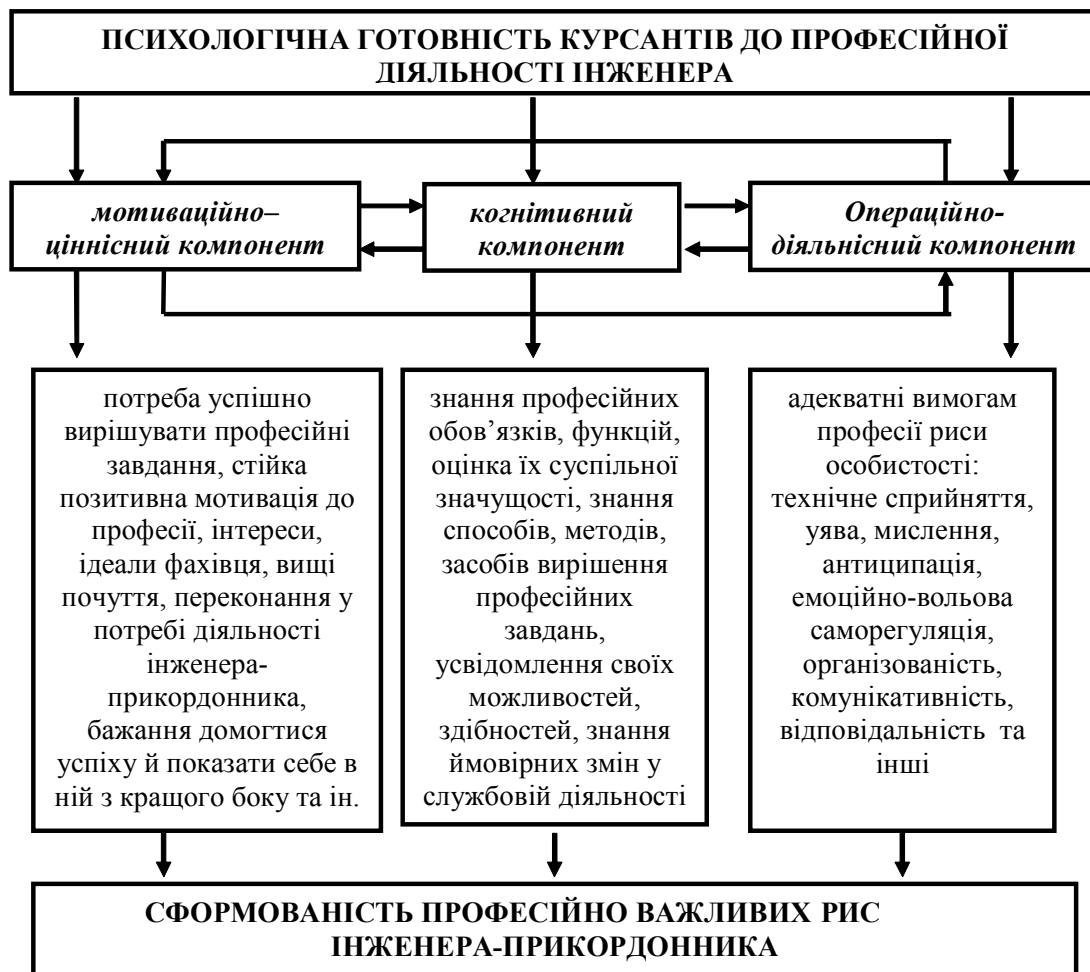

Рис.

Модель психологічної готовності особистості до професійної діяльності офіцера-інженера

інженера (*рис.*).

Мотиваційно-ціннісний компонент досліджуваної готовності визначає вибіркову спрямованість курсанта на професійну діяльність військового інженера: мотиви вибору інженерної професії й задоволеність нею; наявність ідеалу фахівця, стійкого інтересу до професії, установок на продуктивну творчу співпрацю, почуття патріотизму, відповідальності, обов'язку, усвідомлення важливості математики для роботи військового інженера, прагнення домогтися високих результатів у майбутній життєдіяльності на кордоні.

Когнітивний компонент готовності охоплює систему знань, що потрібна майбутньому офіцеру для успішної професійної роботи. Специфічні структури знань курсанта, що формуються у творчо зорієнтованому навчальному процесі, при оптимальній організації їх

у пам'яті і за умов системної організації розвивають такі види потенціалу, як науковий, технічний, технологічний. Крім того, зв'язок знання з діяльністю, з одного боку, є її своєрідним продуктом, а з іншого – одним із засобів її здійснення. Знання, що освоєні у різних формах, спроможні виконувати й різні функції у процесі діяльності.

Операційно-процесуальний компонент готовності головно характеризує здатність особистості інженера-прикордонника успішно виконувати службові дії, операції, котрі передбачають статут, інструкції, усні розпорядження командирів.

Системний набір рис особистості військового інженера багато в чому залежить від успішності професійної адаптації молодих інженерів, на яку впливають зміст та організація праці, система стимулювання, стиль роботи, уміння

спілкуватися і встановлювати ділові контакти, творча активність молодого фахівця, відповідність здібностей інженера вимогам професійної діяльності, задоволення від роботи. З іншого боку, сформованість професійно важливих рис також є умовою ефективної роботи фахівців-інженерів як на кордоні, так і в науково-дослідному колективі.

Кожний виділений нами компонент психологічної готовності майбутнього військового інженера до професійної діяльності охоплює перелік певних показників особистості. Оцінити рівень його розвитку можна за сформованістю основних професійно важливих рис (ПВР) офіцера-інженера. Показниками вираженості ПВР є: якість освіти (a_1), рівень мотивації (a_2); емоційна стабільність (a_3); загальний інтелектуальний розвиток (a_4); продуктивність технічної творчості (a_5); здатність до математичного аналізу та синтезу (a_6); спроможність формулювати висновки (a_7); довільність оперування просторовою уявою (a_8); лабільність мислення (a_9); розвиток здатності абстрагувати та рівень сформованості системи наукових понять (a_{10}). В узагальненому вигляді, на думку експертів, саме ці показники характеризують особливості розвитку у майбутніх військових інженерів технічної уяви, схильності до технічної творчості, самостійності у професійній роботі, здатності до саморегуляції у складних ситуаціях службової діяльності на державному кордоні, до налагодження в колективі ефективних ділових, інформаційних та міжособистісних взаємостосунків.

Встановлено, що винятково важливе значення в умовах інженерної діяльності прикордонників мають такі риси особистості, як гнучкість мислення, здатність до антиципації, технічна уява, вміння спілкуватися, нестандартність підходів у вирішенні актуальних професійних завдань на державному кордоні.

На основі спостережень, аналізу результатів навчальної, службової діяльності курсантів, експертних оцінок, які виголошені досвідченими інженерами-прикордонниками та педагогами, були виокремлені рівні сформованості показників психологічної готовності курсантів до професійної діяльності в ролі військового офіцера.

Високий рівень психологічної готовності характеризується стійким інтересом майбутнього інженера до обраної професійної діяльності, бажанням працювати за спеціальністю,

прагненням займатися науково-дослідною роботою й вивчати новітні досягнення у цій сфері. Для нього притаманний певний, чітко збалансований комплекс спеціальних і фундаментальних знань, завдяки яким майбутній військовий інженер має змогу бездоганно орієнтуватися в нестандартних ситуаціях. Він також припускає наявність високого (вище 120 одиниць) коефіцієнта інтелекту, що є основою як відмінних загальних здібностей, гарної адаптованості та вміння приймати зважені рішення, так і творчих здібностей, схильності до технічних нововведень. Важливою умовою цього рівня психологічної готовності є високий творчий потенціал, зокрема як здатність до творчого вирішення інженерних завдань, а також позитивна спроможність налагодити доброзичливі комунікативні контакти та домогтися явних організаційних успіхів. Не менш значущим тут є емоційна стабільність і пов'язана з нею здатність військового інженера адекватно оцінювати свої можливості у різних ситуаціях, мати сформовану впевненість у власних знаннях і діловій компетентності. Закономірно, що *високий рівень психологічної готовності до професійної діяльності інженера* у випускників ВВНЗ зумовлений утвердженням ознак, які відповідають показникам високого рівня розвитку всіх трьох структурних компонентів – мотиваційного, когнітивного, операційно-процесуального.

Середній рівень аналізованої готовності передбачає наявність певного інтересу курсанта-випускника до майбутньої діяльності, до професії інженера загалом. При цьому когнітивна складова готовності у нього розвинена так, що здобуті під керівництвом викладачів знання дають йому змогу добре орієнтуватися у певній сфері інженерної діяльності, а спеціальна поінформованість базується на досить стійкому фундаменті загальноосвітніх інженерних дисциплін. Операційно-процесуальний компонент вирізняється розвитком творчої складової не нижче рівня "вирішення завдань", у його основі перебуває вище за середній рівень схильність до технічної творчості, комунікативна компетентність достатня для широкої ділової взаємодії з колегами по роботі, самооцінка є більш-менш адекватною реаліям психодуховного складу особистості майбутнього офіцера. Якщо хоча б один з компонентів психологічної готовності сформований нижче середнього рівня, а інші два мають

високі показники розвитку, то загальний рівень готовності до інженерної діяльності оцінюється як середній.

Низький рівень психологічної готовності до профдіяльності інженера характеризує курсантів, у яких інтерес до обраної професії виражений слабо, або зовсім відсутній. Якість набутих в академії фундаментальних знань недостатня для того, щоб майбутній інженер був спроможний безпомилково розбиратися в умовах та вимогах нестандартних професійних завдань. До того ж низький рівень операційно-діяльнісного компонента визначається адекватним розвитком творчої складової, інтелектуальним показником нижче середнього, відсутністю схильності до технічної творчості, недостатньою комунікативною компетентністю, низькою або нестійкою самооцінкою. У тому разі, якщо два з перерахованих компоненти добре розвинені, і лише один з них має низький рівень розвитку, то психологічну готовність до професії інженера-прикордонника не можна визнати навіть середньою.

ВИСНОВКИ

1. Проблема психологічної готовності людини до професійної діяльності характеризується неоднозначністю підходів у її психологічному висвітленні, хоча й обґрунтовується через певні компоненти особистості та професійно важливі риси.

2. Психологічна готовність майбутніх інженерів-військовиків до профдіяльності становить складну інтегральну властивість особистості, тобто синтез таких її компонентів, як мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, що потрібні для успішного виконання певних спеціалізованих дій.

3. Під змістом поняття “психологічна готовність курсантів до професійної діяльності інженера” розуміємо єдність та взаємозв’язок мотиваційно-ціннісного, когнітивного та опера-

ційно-діяльнісного компонентів у виконанні службового обов’язку майбутніх інженерів-прикордонників.

4. Уточнена модель психологічної готовності майбутнього військового інженера до професійної діяльності охоплює зазначені компоненти готовності, що конкретизуються у системі відповідних показників.

5. На основі оцінок експертів здійснена характеристика особливостей розвитку показників аналізованої готовності для різних рівнів реальної спроможності курсантів самостійно виконувати професійну діяльність у ролі інженера ДПСУ.

Подальші напрямки дослідження. Предметом подальших досліджень можуть бути розвиток кожного із вищезазначених компонентів психологічної готовності, а саме мотиваційно-ціннісний, когнітивний та операційно-діяльнісний залежності від індивідуально-типологічних особливостей курсантів, умов та психологічних чинників їхньої попередньої соціалізації.

1. Боровик Л.В. Развитие познавательной самостоятельности курсантов-прикордонников с учетом их индивидуально-психологических особенностей: Дис...канд. психол. наук: 19.00.07 / Национальная академия ПСУ. – Хмельницький, 2000. – 198 с.
2. Булатов В.П., Шаповалов В.А. Наука и инженерная деятельность. – Л.: Лениндздат, 1987. – 111 с.
3. Венда В.Ф. Инженерная психология и синтез систем отображения информации. – Изд. второе, пере раб. и доп. – М.: Машиностроение, 1982. – 323 с.
4. Гранцева А.К. Формирование у школьников готовности к самообразованию. – М.: Просвещение, 1983. – 143 с.
5. Деркач А.А., Исаев А.А. Педагогическое мастерство тренера. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 375 с.
6. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. – Минск: Изд-во БГУ, 1975. – 173 с.
7. Кучеренко С.М. Визначення психологічної готовності особистості до професійної діяльності: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Університет внутрішніх справ. – Харків, 2000. – 17с.
8. Моделирование деятельности специалиста на основе комплексного исследования / Под ред. Б.А. Смирновой. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 377 с.
9. Ошанин Д.А. Концепция оперативности в инженерной и общей психологии. – М.: Наука, 1977. – С. 131–145.
10. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 225 с.
11. Социально-психологический портрет инженера / Под ред. В.А. Ядова. – М.: Мысль, 1977. – 231 с.
12. Социальные аспекты интенсификации труда и подготовки инженеров / Под ред. С.А. Кутеля, И.П. Яковлева. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 216 с.

Надійшла до редакції 7.07.2006.